

HET VERHAAL VAN UITGEVEN VAN HET NIEUWE TESTAMENT IN HET PAPIAMENTO DOOR HET NEDERLANDS BIJBELGENOOTSCHAP (NBG)

1. Aanleiding

Bij mijn bezoeken aan de Protestantse Kerk van Oranjestad op Aruba in 2023/2024 kwam ik in contact met Gerrit Willem (Wim) Rutgers. Hij is als betrokken gemeentelid en literatuurgeschiedschrijver bezig met een (vervolg)onderzoek over het proces van het vertalen van het Nieuwe Testament in het Papiaments door zeven Arubaanse vrouwen, begin 20e eeuw.

Er was al over dit onderwerp het nodige uitgezocht en gepubliceerd ¹ maar het verhaal van het drukproces door het Nederlands Bijbelgenootschap bleek nog onderbelicht te zijn.

In overleg met Wim en de eveneens enthousiaste predikant van de Protestantse Kerk aldaar, ds. J.(Jan) Rinzema, heb ik toen toegezegd dit 'hiaat' door middel van onderzoek in het archief van het NBG op te vullen.

Fred Schoonheim

Utrecht, juni 2024

¹ W. Rutgers: Zeven Arubaanse dames en een Nederlandse dominee vertaalden in 1916 het Nieuwe Testament in het Papiaments, internet: werkgroep Caraibische letteren.

2. Samenvatting

Ds. G.J. Eybers, van 1908 tot 1917 predikant van de Protestantse Gemeente te Aruba, verzocht in 1911 aan het NBG om het Nieuwe Testament in het Papiamentu in druk uit te geven. Het Papiamentu was en is de meest gebruikte taal door de lokale bevolking op het eiland en de Bijbel was nog niet in die taal uitgegeven. Het vertaalwerk van het Nederlands in het Papiamentu zou onder leiding van ds. Eybers op Aruba plaats kunnen vinden.

Naar aanleiding van deze vraag volgde een uitvoerige correspondentie tussen het NBG en ds. Eybers over met name de reikwijdte en het gebruik van het Papiamentu in de kerken op Aruba en de andere benedenwindse eilanden. Daarnaast wilde het NBG duidelijkheid hebben over de kwaliteit van het vertaalwerk. Het NBG liet zich hierbij adviseren door mr. B. de Gaay Fortman, in die tijd rechter op Curaçao.

In eerste instantie stelde het NBG voor slechts een gedeelte van het Nieuwe Testament uit te willen geven. Uiteindelijk besloot het bestuur van het NBG, na de nodige discussie, op 13 februari 1913 het gehele Nieuwe Testament uit te geven omdat er voor de Protestanten op Aruba “niet veel lektuur” in het Papiaments bestond.

Aan ds. Eybers werd vervolgens gevraagd te beginnen met het vertaalwerk. Besloten werd aan hem hiervoor *f* 1000 aan te bieden.

Medio 1915 werd het manuscript ten behoeve van het drukproces bij het NBG ontvangen en eind 1915 werd de eerste druk van 1000 exemplaren door het NBG opgedragen aan de firma Roeloffzen, Hübner en Van Santen te Amsterdam.

In 1916 werd gewerkt aan het corrigeren van de drukproeven en in 1917 was het drukken gereedgekomen. De prijs werd door het NBG vastgesteld op 50 cent per Bijbel.

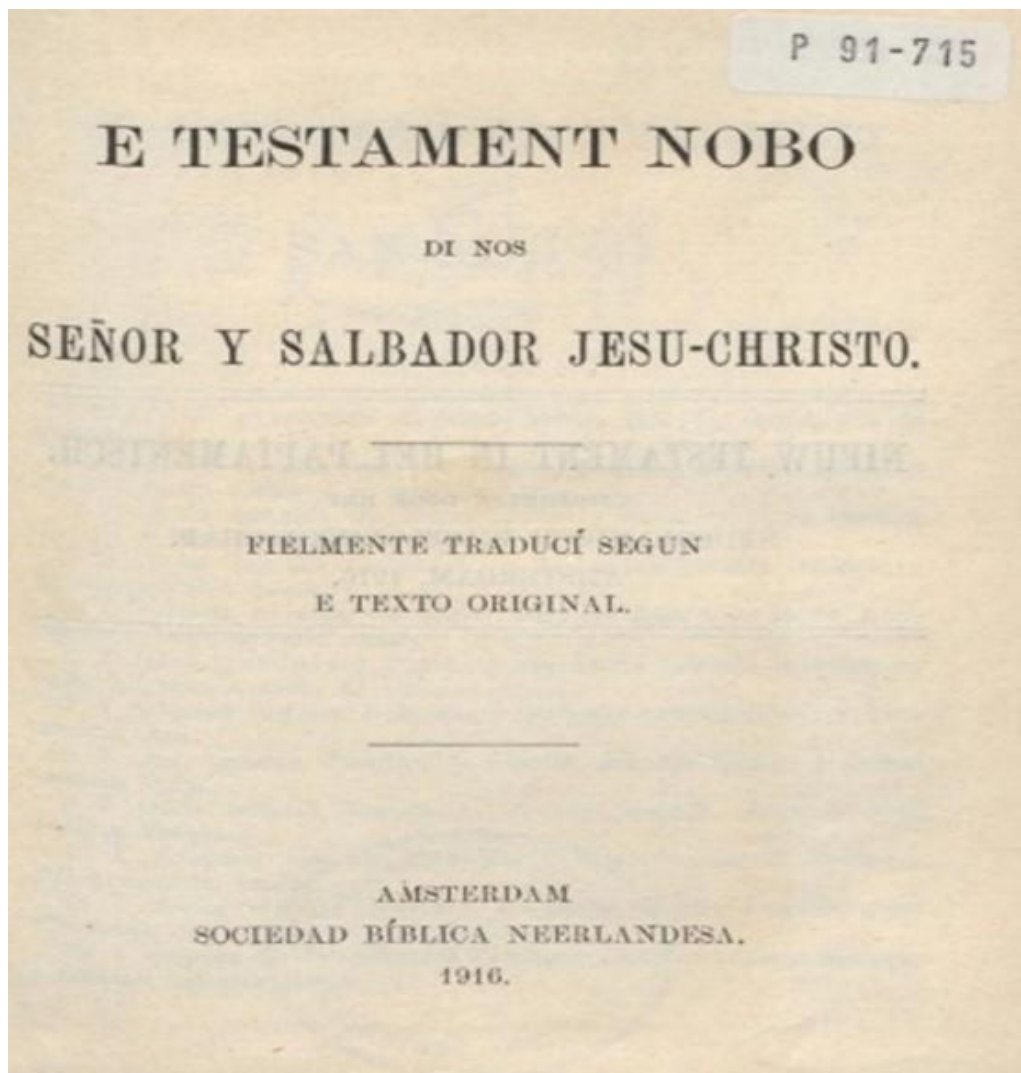
In verband met de oorlogssituatie lagen de drukwerken een tijd “nutteloos in het magazijn” van de NBG en kon pas vanaf eind 1918 begonnen worden met het verzenden naar Aruba. Ds. Eybers ontving zijn honorarium en gaf aan dat hij een groot deel hiervan onder zijn ‘helpers’ (de zeven Arubaanse vertaalsters, FS) zou verdelen.

De verkoop ging daarna voorspoedig. Ds. Eybers deelde bij zijn bezoek aan het NBG in Nederland in januari 1920 mee dat al 450 exemplaren van de Bijbel waren verkocht!

Bovenstaande gegevens zijn ontleend aan het archief van het NBG, aanwezig bij Het Utrechts Archief.² Hierbij zijn geraadpleegd de bestuursnotulen, de jaarverslagen en de minuten van de uitgaande brieven van het bestuur.

Helaas ontbreken de ingekomen brieven uit de periode 1911 tot 1920 in het archief waardoor mogelijke door ds. Eybers en mr. De Gaay Fortman verstrekte nadere informatie ontbreekt.

Om die reden is zoveel mogelijk informatie uit de door het NBG verzonden brieven in dit artikel vermeld.

Titelblad van het Nieuwe Testament in het Papiaments (uit: W. Rutgers, Zeven Arubaanse dames ..., zie noot 1)

² Toegangsnummer 236.

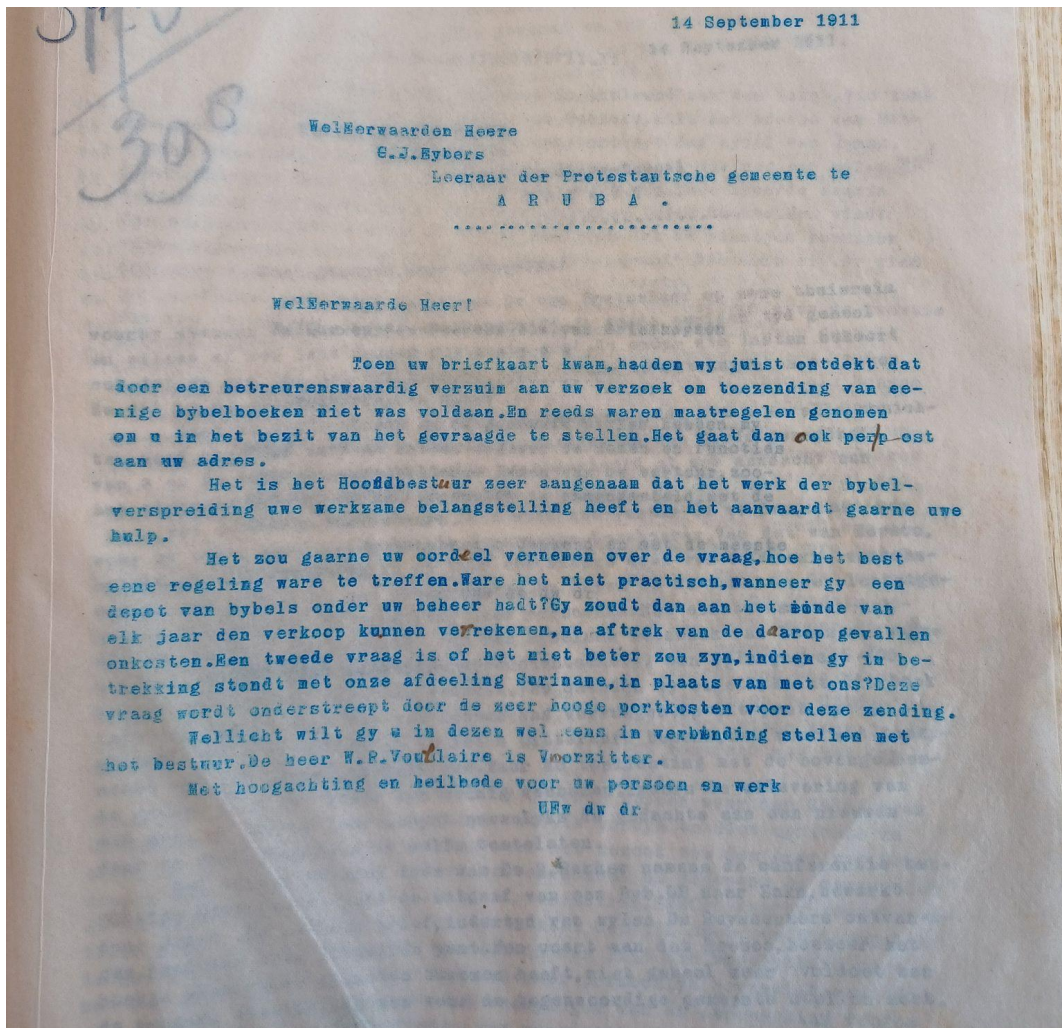

Ds. Eybers (afb. bron als voren)

3. Het verhaal van het vertaal- en drukproces, 1911 tot 1920

De eerste contacten tussen ds. Eybers en het NBG vonden in 1911 plaats. Ds. Eybers had per briefkaart gevraagd of het NBG enkele bijbelboeken naar hem op Aruba wilde sturen.

De briefkaart van ds. Eybers is niet in het archief van het NBG terug te vinden, wel het antwoord van 14 september (zie afbeelding).

Vervolgens moet ds. Eybers kort daarna een verzoek aan het NBG hebben gedaan om een gedeelte van de Bijbel in het Papiamento door het NBG te laten uitgeven.

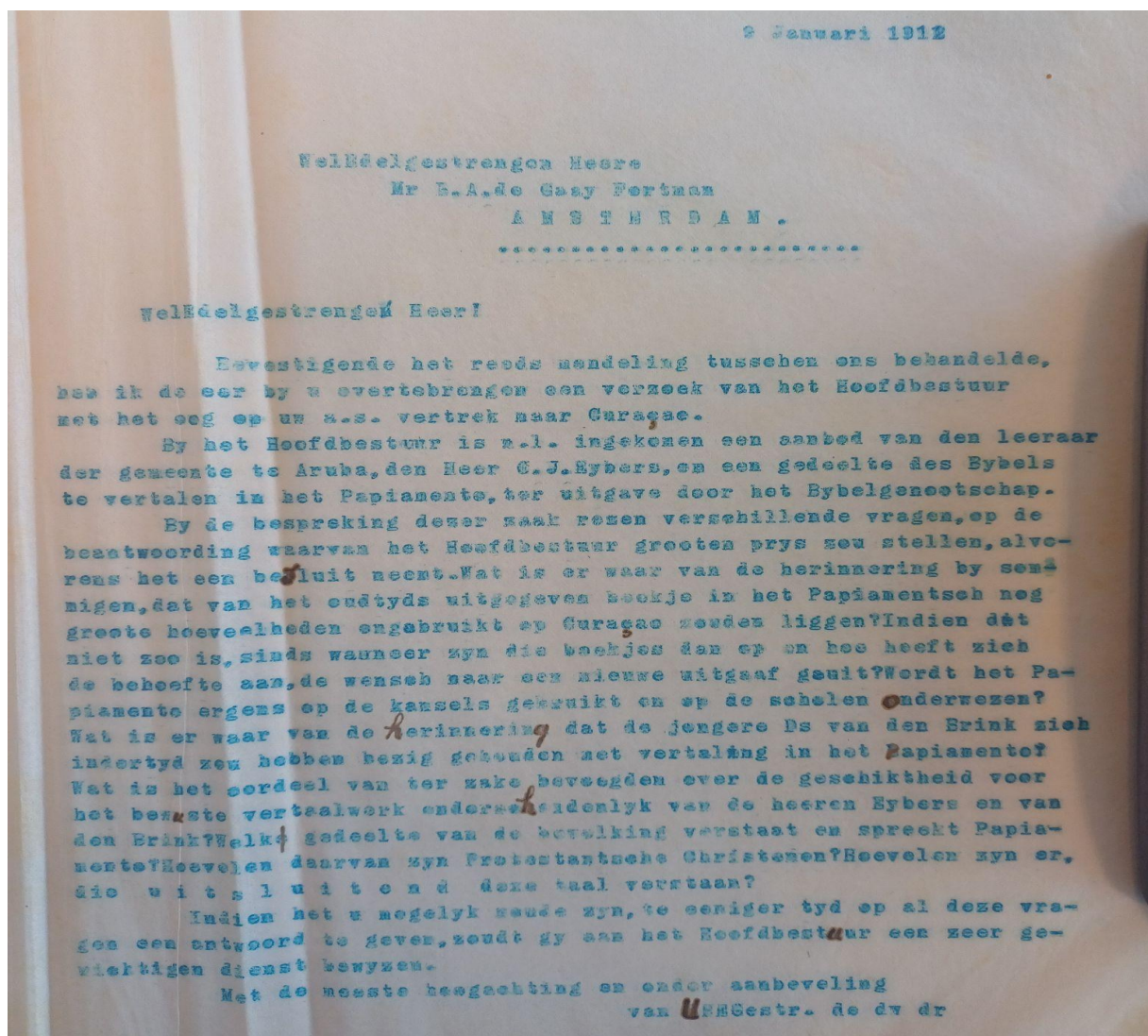
Het verzoek is niet aanwezig in het archief van het NBG, wel een brief over dit onderwerp van 9 januari 1912 aan mr. B.A. de Gaay Fortman te Amsterdam.

In de brief aan hem wordt aangegeven dat “van den leeraar der gemeente te Aruba, den heer G.J. Eybers” een verzoek is binnengekomen om een gedeelte van de Bijbel in het Papiamento door het NBG te laten uitgeven.

Aan De Gaay Fortman, die kort daarop naar Curaçao zou vertrekken, wordt onder andere gevraagd naar de hoeveelheid eventueel op Curaçao nog liggende "boekjes in het Papiaments". Niet vermeld wordt om welke boekjes het hier gaat.³ Ook aan hem wordt gevraagd of hij wil uitzoeken in hoeverre ds. van den Brink zich destijds op Curaçao bezig heeft gehouden met vertaalwerk in het Papiamento.⁴ Tenslotte wordt hem een oordeel gevraagd naar de kwaliteit van het vertaalwerk door de heren Van den Brink en Eybers.

Omdat de antwoorden (ingekomen brieven) uit die periode in het archief van de NBG niet bewaard gebleven, blijft het antwoord op al deze vragen onduidelijk.

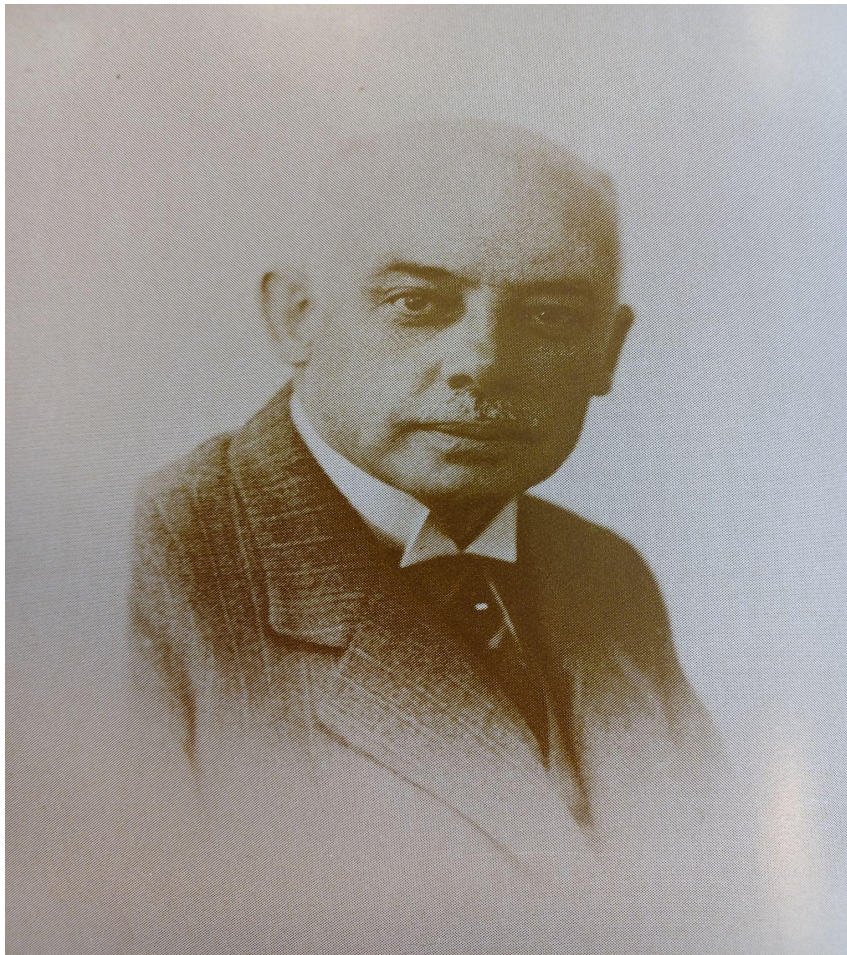
Hierna de afbeelding van de brief van 9 februari, aanwezig in het archief van de NBG.

³ Vermoedelijk gaat het hier om de Protestantse uitgave uit 1844 van het Evangelie van Mattheus in het Papiaments: *Ewanhelie di San Matheo, poeblicado abau di direksjon di Domini C. Conradi* (uit: W. Rutgers, Van taal van het land naar landstaal, werkgroep Caraïbische letteren, 2015).

⁴ Ds. W van de Brink was omstreeks 1910 predikant van de Verenigde Protestantse Gemeente van Curaçao (www.dbnk.org).

Mr. B. (Bastiaan) de Gaay Fortman, geboren op 17 september 1884 als zoon van een Amsterdamse predikant, was in 1907 na zijn rechtenstudie aan de VU gepromoveerd. Daarna werd hij benoemd tot vicepresident bij de arrondissementsrechtbank te Amsterdam. In 1912 werd hij benoemd tot lid van het Hof van Justitie op Curaçao en vertrok in dat jaar naar dat eiland. Op Curaçao maakte hij zich in korte tijd het Papiaments eigen omdat hij in de rechtszaal rechtstreeks met gedaagden wilde communiceren en daardoor ook geen tolk nodig had. Hij had tevens een bestuurlijke functie in de Koloniale Raad, verdiepte zich in de geschiedenis van de Nederlandse Antillen en was redactielid van De West-Indische Gids.⁵ Met deze kennis en achtergrond vroeg het NBG hem, naar aanleiding van de vraag van ds. Eybers, om als adviseur op te treden.

Afb. uit: Figuren uit het Réveil (...), noot 5.

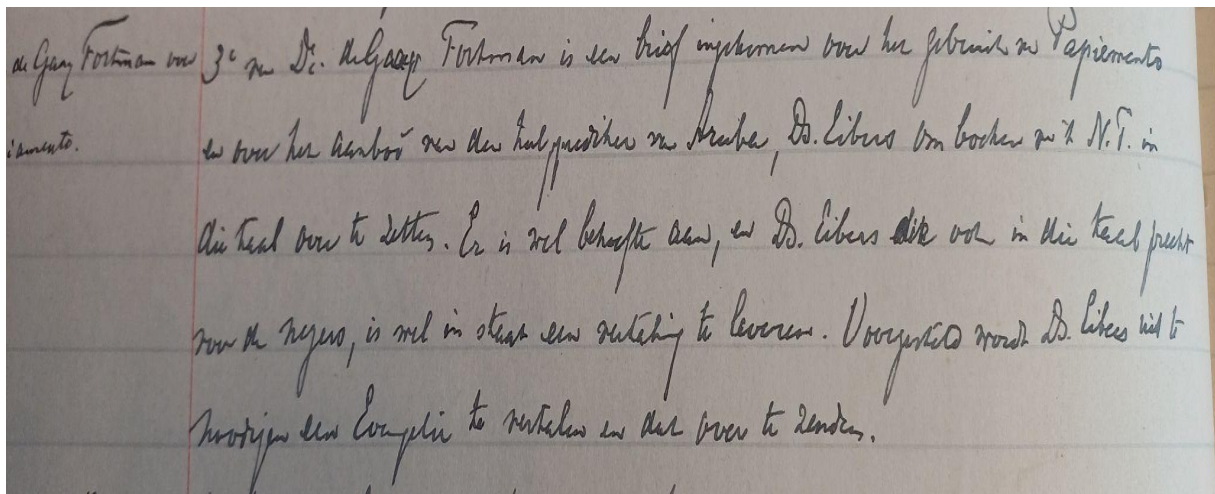
⁵ Figuren uit het Réveil. Opstellen van mr. B. de Gaay Fortman (1884-1961), uitgegeven door de Stichting het Réveil ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan, Uitgaven Kok, Kampen 1980, p. 13-16 (levensloop van mr. de Gaay Fortman, waarbij uitvoerig over zijn verblijf op Curaçao wordt verhaald. Echter hierin wordt niets vermeld over zijn adviseurschap m.b.t. het vertaalwerk van het Nieuwe Testament).

Mr. Bas de Gaay Fortman is tot 1915 op Curaçao gebleven maar moest toen wegens voortdurende aanvallen van malaria weer naar Nederland vertrekken.

Als antwoord op de brief van 9 februari kwam er een advies van mr. de Gaay Fortman. Naar aanleiding hiervan besloot het hoofdbestuur van het NGB op 12 juni 1912 een gedeelte van het Nieuwe Testament in het Papiamentu in druk uit te geven omdat aangegeven was dat er behoefte aan was. Verder werd in de notulen het volgende vermeld:

“en Ds. Eibers, die ook in die taal preekt voor de negers, is wel in staat om een vertaling te leveren”. Voorgesteld werd Ds. Eybers een Evangelie te laten vertalen en dit te sturen. De reden waarom het bestuur slechts een deel wilde uitgeven was omdat men niet zeker was hoe deze vertaling op Aruba zou worden ontvangen.⁶

Hieronder een gedeelte uit de notulen van 12 juni 1912.

de Gaay Fortman van 3^e jun. Ds. Hiljaap Fortman is een brief ingekomen over het gebruik van Papiamentu en over het gebruik van het taalboek van Ds. Eybers van boeken met N.T. in die taal over te zetten. Er is veel besproken aan, en Ds. Eybers die ook in die taal preekt voor de negers, is wel in staat een vertaling te leveren. Voorgesteld wordt Ds. Eybers niet te nodigen het Evangelie te vertalen en dat over te zenden.

In reactie op het besluit van het bestuur voor een gedeeltelijke uitgave reageerde ds. Eybers dat “ene proef met “een enkel Evangelie niet voldoende” was.

Het hoofdbestuur vraagt ds. Eybers daarop bij brief van 12 december 1912 om een nadere toelichting, met name waar het Papiaments op de eilanden wordt gesproken en in de Protestantse kerken wordt gebruikt.⁷

Kennelijk was het antwoord van ds. Eybers niet voldoende en werd mr. De Gaay Fortman wederom om advies gevraagd. Het advies van mr. de Gaay Fortman gaf blijkbaar de doorslag want de notulen van de vergadering van het hoofdbestuur⁸ vermelden op 12 februari 1913 het volgende:

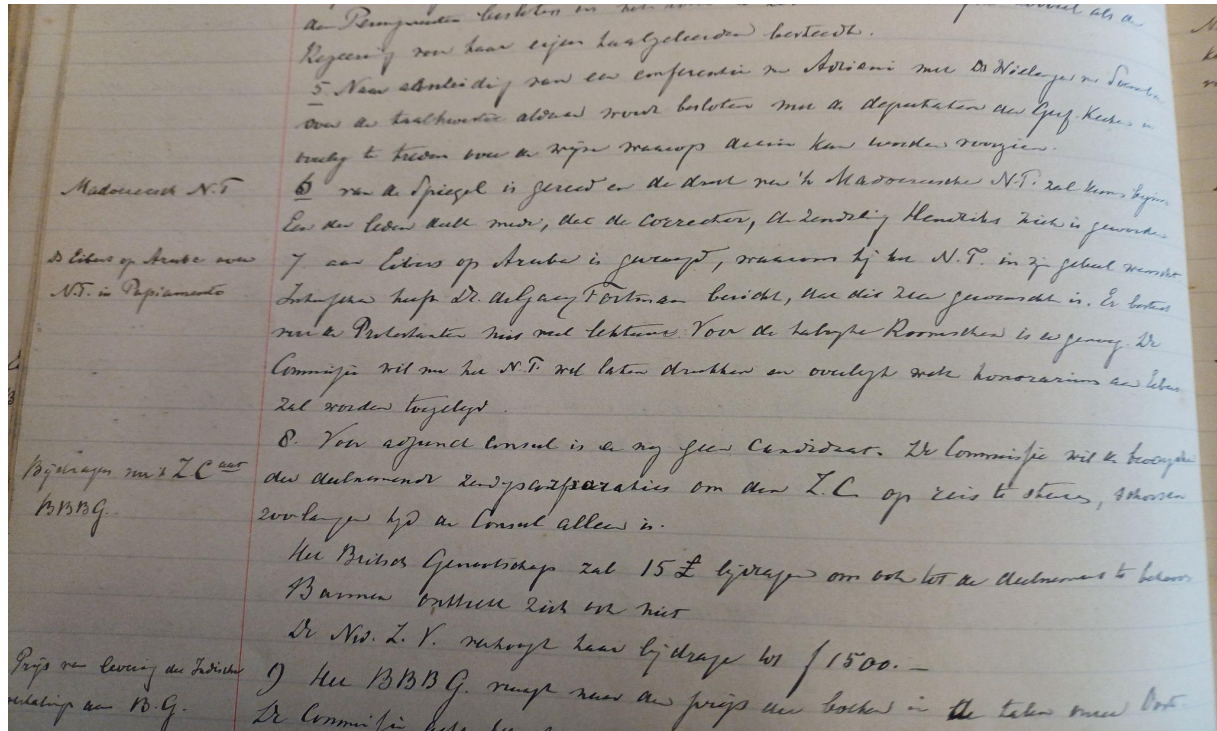
⁶ Archief NGB, brief 14 juni 1912 aan ds. Eybers, blad 331.

⁷ Archief NGB, Inv. nr. 102, blad 69.

⁸ Archief NGB, Inv. nr. 54 (notulen Hoofdbestuur 1904-1925).

"Aan ds Eibers op Aruba is gevraagd waarom hij het N.T. in zijn geheel wensch. Intusschen heeft Dr. De Gaay Fortman bericht dat dit zeer gewenscht is. Er bestaat voor de Protestanten niet veel lektuur. Voor de talrijke Roomschen is er genoeg. De Commissie wil nu het N.T. wel laten drukken en overlegt welk honorarium aan Eibers zal worden toegezegd".

Hierna een afbeelding van deze notulen.

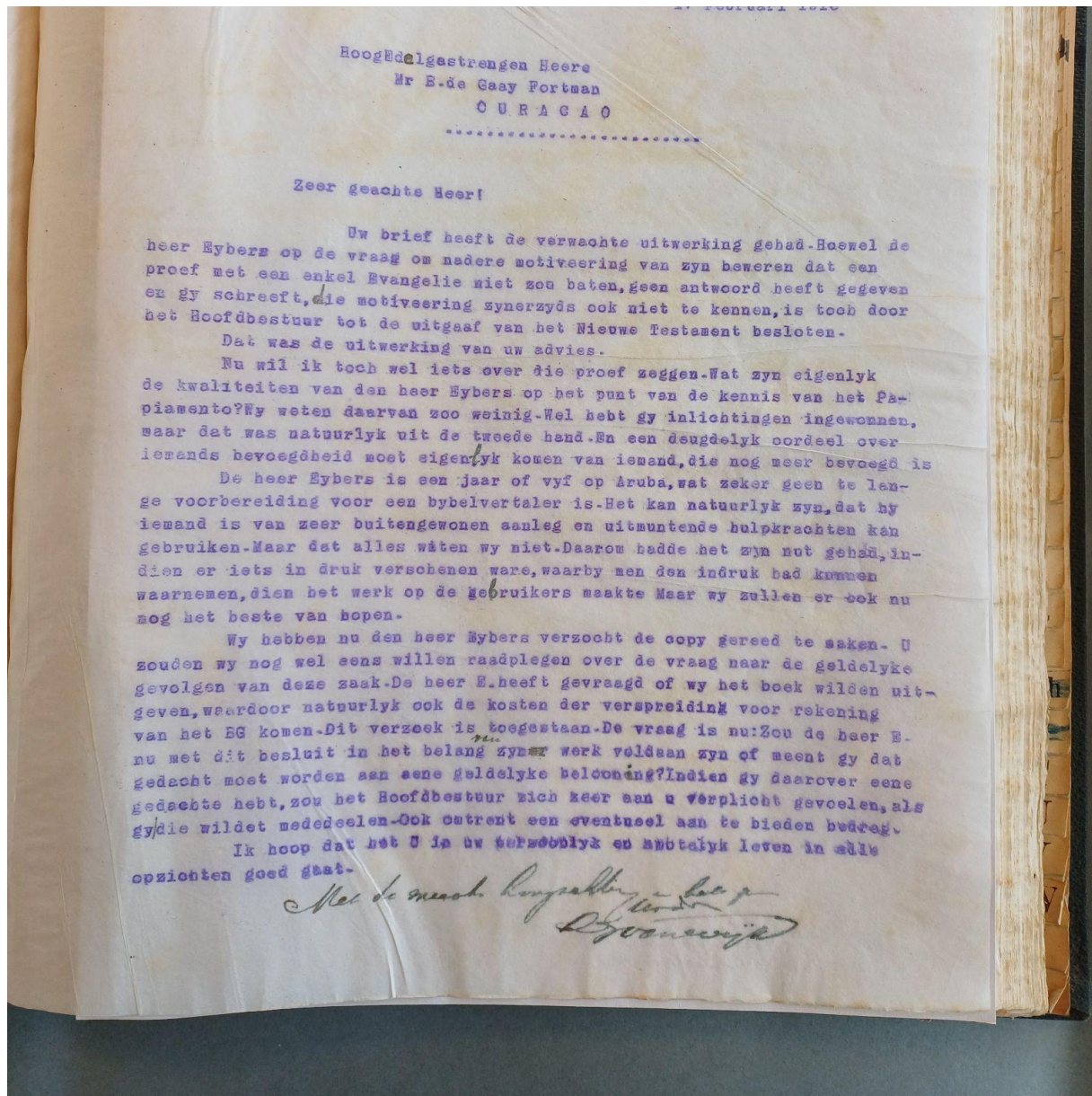
Dit besluit werd bij brief van 15 februari 1913 aan ds. Eybers bevestigd. Hierbij de volledige tekst van de brief:

"Op het schrijven derzyds van 12 december des vorigen jaars ontvingen wij een indirect antwoord van Mr Gaay Fortman. Hoewel in dat schrijven niet alles voorkwam, wat wy hadden gevraagd, bevatte het toch waardevolle gegevens, al bleek tevens daaruit, hoe klein het aantal der Papiamentsch sprekenden is. Toch besloot het Hoofdbestuur in beginsel tot de uitgaaf van een Nieuw Testament in die taal.

Ik ben dus nu zoo vry u de onderhandelingen daarover aan te knopen. Hebt gy al iets van dit werk af? En zoo ja, wat? Zyt gy in het bezit van wat vroeger in deze taal is verschenen, ook van taalkundigen aard? En zyn er genoegzaam ontwikkelde kenners van die taal, waarmede gy moeielykheden kunt behandelen? Want deze zullen by deze taal wel evenmin ontbreken als by elke andere. En hoeveel tyd denkt gy noodig te hebben voor de voltooiing van het Werk?

Daarna komt de vraag van den druk. Men meende hier dat men over het algemeen hier te lande beter op zulk werk zou zyn ingericht dan in de West. Over al deze dingen zal ik zeer gaarne uw inzicht en oordeel vernemen".⁹

Naar aanleiding van het advies van mr. De Gaay Fortman stuurt de secretaris op 17 februari 1913 een brief aan hem te Curaçao.¹⁰ Hieronder een kopie van de brief.

Op 9 april 1913 vermelden de notulen van het hoofdbestuur:

⁹ Archief NBG, Inv. nr. 102, blad 205

¹⁰ Archief NBG, Inv.nr. 102, blad 215

“Aan den hulpprediker Eibers is opgedragen het N.T. in het Papiaments over te brengen. Het blijkt ook uit de inlichtingen van Dr. De Gaay Fortman, dat er twee soorten van Papiaments zijn: één meer Spaans en één meer Hollandsch. Het eerste wordt op Aruba gesproken. Deze verstaan het Hollandsch niet, terwijl het omgekeerde wel plaats heeft (...) Wordt besloten aan ds. Eibers f. 1000,- aan te bieden onder voorwaarde dat de gehele copie wordt verzonden”.

Kennelijk is het voor de NBG nog niet duidelijk hoe het zit met de verschillende soorten Papiamento op de eilanden want op 6 september wordt weer een brief aan ds. Eybers gestuurd voor nadere inlichtingen. Blijkbaar was het voor de NBG ook nog steeds niet duidelijk of de vertaling ook voor de “Roomschen” was bedoeld.

6 September 1913

7 September 1913

Welberwaarden Heere

G.J. Eybers

A R U B A .

Zeer geachte Heer!

Vergun my u nog eens lastig te vallen over de zaak van het Papiament.

Er is n.l. nog een punt in de gewaardeerde inlichtingen, die wy van u en van andere zyde mochten ontvangen, dat wellicht voor den ingewyde en der zake kundige heel duidelyk, maar voor ons niet geheel begrypelyk is.

Aanvaard is het betrekkekyk gering aantal menschen, die deze taal lezen, bizonder onder de Protestanten. Ook dat, als nader uit uwe mededeelingen bleek, hier voornamelyk gedacht is aan de Roonschen, voor wie kranten en boeken worden uitgegeven, terwyl uwezyds de wensch bestaat om aan nu ook Evangelische lectuur te bezorgen.

Nu zet gy echter uiteen, dat er twee stelsels van spelling zyn, het Hollandsche en het Spaansche. Maar uwe meening verdient het laatste de voorkeur, terwyl naar uwe meening het Hollandsche vreemd staat. In overeenstemming hiermede geeft ook iemand anders ons te kennen, dat hy de Hollandsche "gek" vindt staan in de spelling van de naam van het hoofdbestuur.

Nu vinden wy, die er niets van weten, geen van beide spellingen gekerstaan, ternyl het heel natuerlyk is, dat wie aan de eene spelling gewend is, de andere gek vindt en omgekeerd. Gy begrypt de vraag, waartoe ik wil komen. Indien het uwe bedoeling is om de Roonschen te bereiken met uw boek zou het dan niet geraten zyn om het te geven in de spelling, waaraan zy gewend zyn, opdat niet by den eersten blik het boek dadelyk een raren indruk op hen make?

Wellicht is deze vraag een al te duidelyke uiting van al te groote onkunde, maar gy wilt in het belang der zaak zeker wel de moeite nemen om ons op dit punt, dat toch niet zonder belang is, nader in te lichten.

Met de meeste hoogachting laatste schryven dat het uwe zal niet onkunde, maar gy wilt in het belang der zaak zeker wel de moeite nemen om ons op dit punt, dat toch niet zonder belang is, nader in te lichten.

Kennelijk was het antwoord van ds. Eybers over de kwestie Hollandse of Spaanse vertaling¹¹ nu duidelyk genoeg want de secretaris van de NBG antwoordt op 5 december 1913 dat het hoofdbestuur de vertaling in vertrouwen aan ds. Eybers in handen stelt en geeft aan dat het hoofdbestuur 1000 gulden beschikbaar heeft gesteld.¹²

¹¹ Helaas zijn alle ingekomen brieven bij de NBG uit de periode 1872 tot 1938 verloren gegaan.

¹² Archief NBG, Inv. nr. 103, blad 166.

5 December 1913

WelEerworden Heere
G.J. Eybers
A R U B A .
.....

Zeer geachte Heer!

Uw geacht seryven over de kwestie der Hollandische of Spaansche spelling heeft de aandacht van het Hoofdbestuur gehad.

De zaak zelve ligt wel een weinig buiten onzen kring van beoordeeling, tenminste, zooals de Voorzitter onzer Commissie het u uitdrukt. Het is ons niet heelemaal duidelyk; maar het is ons wel duidelyk dat het den heer Eybers duidelyk is. Het is daarop, dat het Hoofdbestuur, dat deze opdracht met vertrouwen in uwe handen heeft gesteld, ook uwe oplossing van deze kwestie met vertrouwen aanvaardt.

Laat my er nog by mogen voegen dat het Hoofdbestuur een be^{geseid}drag van duizend gulden heeft beschikbaar als honorarium voor de door u in verband met deze uitgaaf te bewyzen diensten.

Hoge uw arbeid aan deze vertaling een voorspoedig verloop hebben en gyzelf de voldoening suaken van dit uw werk voltooid en in een ge^{ge}legend gebruik te zien!

Met de meeste hoogachting

Uw dw gr

In het medio 1913 uitgegeven jaarverslag van het NBG over 1912 wordt vermeld: ¹³
"Richten onze mededelingen over Bijbelvertaling bijna zonder uitzondering de gedachten naar onze Oost, ditmaal is er iets te melden omtrent onze West. Door den heer G.J. Eybers, godsdienstleeraar te Aruba, werd ons verzocht de uitgaaf op ons te willen nemen van een Nieuw Testament in het **Papiamento**. Het is een gemengde taal, die tamelijk algemeen gesproken wordt door de bevolking van onze West-Indische eilanden Curaçao, Aruba en Bonaire. Daar dit verzoek ook van andere zijde¹⁴ werd aanbevolen en er van Protestantsche zijde niets in deze taal verschijnt, hebben wij gemeend goed te doen om aan dit verzoek gehoor te geven en den heer Eybers verzocht deze vertaling te bewerken."

¹³ Archief NBG, Inv. nr. 20, pag. 45.

¹⁴ Vermoedelijk wordt hiermee het advies van Mr. De Gaay Fortman bedoeld.

Pas begin 1914 wordt door het bestuur van de NBG akkoord gegeven op het gebruik van de Spaanse spelling want de notulen van het hoofdbestuur van 11 maart 1914 vermelden hierover:

“Eybers is blijde met de vergunning om de Spaansche spelling te mogen gebruiken en met het honorarium”.

Eybers met zijn team kon toen eigenlijk pas echt vorderingen maken met het vertaalwerk want het algemeen verslag van het hoofdbestuur over 1914 ¹⁵ vermeldt het volgende:

“Van den Heer G.J. Eybers op het eiland Aruba vernamen wij dat zijne bewerking van het Nieuwe Testament in het Papiamento goed vordert”.

Op 24 september 1915 stuurt de secretaris van het NBG een brief waarin hij de goede ontvangst bevestigt van het door ds. Eybers gestuurde handschrift. Aangegeven wordt dat dit inmiddels ook al besproken is met mr. De Gaay Fortman. In de eerstvolgende vergadering zal de uitgave worden behandeld.¹⁶

Het algemeen jaarverslag van het hoofdbestuur over 1915 ¹⁷ vermeldt daarover:

“Van het Nieuwe Testament in het Papiamento, vertaald door Ds. G.J. Eybers van Aruba mochten wij het handschrift ontvangen. De druk werd in 1000 ex. opgedragen aan de Firma Roeloffzen, Hübner & van Santen, terwijl Mr. B. de Gaay Fortman de welwillendheid had zich met de correctie der proeven te belasten. Er rees echter eenige moeilijkheid naar aanleiding van de spelling, waarover eerst het advies van den vertaler moest worden gehoord, waardoor de druk eenige ondervindt”.

De Verenigde drukkerijen v/h Boek en Kunstdrukkerij Roeloffzen, Hübner en Van Santen was gevestigd te Amsterdam. Het archief van deze drukkerij is niet bewaard gebleven.

De laatst gevonden correspondentie met ds. Eybers¹⁸ betreft een brief van 9 augustus 1916 aan hem. Hieruit blijkt dat in dat jaar gewerkt werd aan het corrigeren van de drukproeven, waarbij mr. De Gaay Fortman ook nog betrokken was (zie afbeelding hierna).

¹⁵ Archief NBG, inv. nr. 21 (jaarverslagen). In het jaarverslag over 1913 staat niets over de voortgang van de vertaling vermeld.

¹⁶ Archief NBG, Inv. nr. 107, blad 49. In de bestuursvergaderingen van na die datum is echter niets hierover te vinden.

¹⁷ Archief NBG, Inv. nr. 21.

¹⁸ Archief NBG, Inv. nr. 8,blad 395.

9 Augustus 1918.

Elderswaardigen Heere
G. J. EYBERS
A R U B A .
.....

Geeachte Heer en Broeder!

Uit uw schrijven van 29 Mei aan de drukkers FOLIOFFEN-
HUIJER & VAN DANIELS blijkt dat u verstand te bestaan nopens de be-
doeling van de toezending van een gedeelte drukproof en de rest van
het handschrift.

De zaak zit zoo. By het nasien der proeven kwam Mr de GAAY
FORHUIS tot enkele onzekerheden nopens kwesties van spelling o f zoo.
Na ewig overleg werd het best gevonden, deze punten u voor te leggen /
en darts de proeven, voor zoover al gereed aan u te zenden. Maar te-
vens, in noodlooschen arbeid en kosten te verspyden, u te verzoeken, de
rest van de copy met het oog op deze punten nog eens na te zien en
zoo nodig te verbeteren. Dan kon van die verbeterde copy gezet wor-
den.

Van dat tweede stuk copy bestaan dus nog geen proeven en kan-
nen ook deze niet gemaakt worden, daar de copy nu by u is. Ik verzoek
u dus de copy verder persklaar te maken en aan de drukkers terug te
sturen, opdat het werk verder voortgang kunne hebben.

Met hoogachtung en heilwede,
van Uw. de ds. dr.

Het algemeen verslag van het hoofdbestuur over 1916¹⁹ vermeldt niets behalve de vastgestelde prijs van de Bijbel in het Papiamento. Deze bedraagt 50 cent per stuk.

Het algemeen verslag over 1917 vermeldt: "Het Nieuwe Testament in het Papiamento is gereed gekomen maar ligt voorlopig nutteloos in ons magazijn, bij de onmogelijkheid van verscheping" (waarschijnlijk in verband met de oorlogssituatie, FS).

Het Jaarverslag over 1917 voegt daaraan toe dat er in dat jaar door het NBG geen enkele zending naar Suriname of Aruba plaatsvond.²⁰

De eerstvolgende vermelding in de notulen van het hoofdbestuur was op 15 mei 1918. Hierin wordt het volgende aangegeven: "*Ds Eybers te Aruba heeft zijn honorarium met dank ontvangen en heeft medegedeeld hoe hij een groot deel daarvan onder zijn helpers aan de vertaling verdeeld heeft*". Met deze helpers bedoelde hij ongetwijfeld de zeven Arubaanse dames.

¹⁹ Archief NBG, Inv. nr. 21.

²⁰ Archief NBG, Inv. nr. 336.

Op 9 oktober 1918 vermelden de notulen:

“het is niet mogelijk de Papiamento testamenten’ in grote hoeveelheden naar Aruba te zenden, er worden nu enkele exemplaren verzonden aan het adres van Ds. Eybers”.

Het jaarverslag over 1919 vermeldt: *“Van het pas voltooide N.T. in het Papiamento zonden wij (...) een aantal exemplaren als drukwerk”.*²¹

De laatste vermelding in het archief van de NBG over het project betreft een mededeling in de notulen van het hoofdbestuur van 14 januari 1920:

“Ds. Eybers is in ‘t land. Van zijn N.T in ‘t Papiamento is de eerste zending van 450 exemplaren reeds verkocht”.

Daarbij wordt vermeld dat ds. Eybers ook op bezoek bij het Bijbelgenootschap is geweest.

Oranjestad met rechts de openbare school, daarachter de protestantse kerk met daarnaast de dokterswoning. In het midden het gebouw van de gezaghebber.

²¹ Archief NBG, Inv. nr. 21, pag. 38.